

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE MÜSLÜMAN- EHL-İ KİTAP ARASINDA KURULAN SOSYAL İLİŞKİLER

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÇELİK*

ÖZET

Bu makalede, dışımızdaki dünyalar bağlamında ehl-i kitap ifadesinin kapsam sorunu araştırılmıştır. Dışımızdaki dünyalara yabancı ve umursamaz tepkiler geliştirmenin İslam'ın ruhuyla bağdaşır bir hareket olmayacağı vurgulanmıştır. İslam alimleri arasında hangi inanç gruplarının ehl-i kitap sayılıp sayılmayacağı konusunda tam anlamıyla bir ittifaktan söz edilemeyip, bazı görüş ayrılıklarının olduğu ortaya konulmuştur.

Kur'an, bize herkesin hakkını teslim etmeyi öğütlemiş, başka dinin mensupları olmaları sebebiyle insanların hor görülmelerinin İslam dışı olduğunu açıklamıştır. Hz. Peygamber, kendi dönemindeki başka inançtan topluluklarla, sosyal hayatın ayrılmaz parçası olan karşılıklı ilişkileri sürdürmeye büyük bir özen göstermiştir. Bu yolda bazı başarısızlıklar yaşamışsa da, içe kapanma tavrı geliştirmeyi tercih etmemiştir.

Anahtar kelimeler: Ehl-i Kitap, Kur'an, Tevrat, İncil, birlikte yaşama.

ABSTRACT

Muslim- Ehl-i Kitap Social Relations: Prophet Period Sample

This article dwells on the content problem of "ehl-i kitap" expression within the context of the worlds outside us. It is stressed that indifferent and oblivious

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

attitudes towards the worlds outside us are not in line with Islamic spirit. It is suggested that there is not a total agreement among Islamic philosophers on the issue of which belief groups must be regarded as ehl-i kitap.

Quran reveals that each individual's right must be observed and that people must not be degraded because of their being members of other religions. Prophet was very careful in his lifetime to keep social relations with members of other religions. Although some unfortunate happenings occurred within this context, a way of closed social life was never preferred.

Key Words: *Ehl-i Kitap, Quran, The old Testament, Bible, to live together.*

Giriş

Çağımızda iletişim imkanlarının ileri düzeyde oluşu, insanlar ve toplumlar arasındaki fizikî mesafeleri hayli kısaltmıştır. İletişim teknolojisinin ve çağımızın ihtiyaçlarının önümüze sunduğu bu yeni durum, dinî ve kültürel yönden farklılıklar gösteren topluluklar arasında eskiye oranla daha sık temasların kurulmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu süreç doğal olarak, Müslüman toplumları da ilgilendirmektedir; ya dışarıya açılacaklar, ya da kendi kabuklarına çekilerek dünyadan tecrit edilmiş vaziyette hayatlarını sürdürecektir.

Tarihte cereyan eden olaylara baktığımızda, içedönük bir yaşam tarzını benimseyen ulusların dünyanın diğer ülkeleri tarafından zorla sömürülmek istendiğini görürüz. Uzakdoğu'nun iki büyük ülkesi Çin ve Japonya, geçmiş yüzyıllarda dış dünyanın etkilerinden korunmak amacıyla sınırlarını kapama kararı almıştı. Ancak bu karar, bazı batılı ülkelerin itirazlarına sebep olduğundan, askerî güç kullanılarak sınırlar açılmıştır. Sonuçta, adı geçen iki ülkeye takındıkları dış dünyaya kapalı yaşam tarzı, maddî olarak da çok pahalıya mal edilmiştir¹.

Yüce Kitabımızda yer alan onlarca âyette, Müslümanların yerlerinde oturup kalmaktan vazgeçip yeryüzünde dolaşmaları ve olaylardan ibret almaları emredilmektedir². Ayrıca Hucurât suresinde geçen bir âyette insanların karşılıklı

¹ Uçarol, Rifat, *Siyasi Tarih*, Ank., 1979, s. 210-216.

² Abdalbaki, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres*, s-y-r md., İst.,1990, s. 384,

olarak birbirlerini tanımalarından bahsedilmekte³, karşılıklı tanımanın toplumlara neler kazandırabileceği zımnen ifade edilmektedir. Bu âyetler, Müslümanların dış dünyadaki gelişmelerden kendilerini soyutlamalarının yanlışlığını göstermeleri bakımından büyük bir öneme sahiptir.

Ayrıca Hz. Peygamberin uygulamalarından da dış dünyaya açılmanın gerekliliğini anlayabiliriz. Siyer ve megâzî kitaplarında Hz. Peygamberin çeşitli Arap kabilelerine ve komşu ülkelere gönderdiği değişik amaçlı mektuplar ve elçiler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmektedir. Bu kaynaklarda, Hz. Peygamberin miladî 628 yılında imzalanan Hudeybiye Barış Antlaşması'ndan sonra komşu kabilelerin reislerine ve komşu ülkelerin devlet başkanlarına elçiler ve mektuplar yazdığı bilgisi bulunmaktadır⁴. Bu konu, Hz. Peygamber tarafından o kadar önemli tutulmuştur ki, kaynaklarımızda hangi sahabînin nereye gönderildiği isim isim belirtilmiştir⁵. Ayrıca seçtiği elçilerde ikna kabiliyeti, derin anlayış, tatlı dillilik ve fiziksel açıdan güzel görünüme sahip olma şeklinde ifade edebileceğimiz olmazsa olmaz şartların bulunmasına özen göstermiştir⁶. Mesela, meşhur elçilerden Dihye el-Kelbî'nin sahabe içerisinde en yakışıklı gençlerden olduğu belirtilmekte, Şam'daki olaylar Dihye'nin elçi olarak gönderilmesinin ne kadar isabetli olduğunu ayrıca göstermektedir⁷. Sahabe içerisinde en çok Dihye'nin Cebrail'e benzediği peygamber efendimiz tarafından bizzat ifade edilmiştir⁸.

Hz. Peygamberin bu davet çabaları bazı devlet başkanları tarafından nezaket ve saygıyla karşılanırken, bazıları tarafından yakışsız davranışlarla karşılanmıştır. Nezaket kuralları ihlal edilmeden verilen olumsuz cevapları normal karşılamak gerekir. Nitekim Hz. Peygamber de, gönderdiği elçisinin ve mektubunun İran Kırsası H. Perviz tarafından diplomatik nezaket kuralları hiçe sayılarak kaba bir

³ Hucurat, 49,13.

⁴ Köksal, M. Asım, *Hz. Muhammed (As.) ve İslamiyet Medine Devri*, İstanbul 1981, VII, 5-93; Keskiöğlü, Osman-Berki, A. Himmet, *Hatemü'l-Enbiya Hazreti Muhammed ve Hayatı*, Ank. 1993, s. 327 vd.; Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, Ank. 1991, s. 177.

⁵ Kettânî, M. Abdulhay, *Hz. Peygamberin Yönetimi*, (çev. Dr. Ahmet Özel), İst., 1990, I,269;Hizmetli, Sabri, a.g.e., s. 178.

⁶ Kettânî, a.g.e., I,259,265.

⁷ Kettânî, a.g.e., I,265-266.

⁸ Müslim b. el-Haccac, *es-Sahih*, İman, 167, İst., 1981

şekilde karşılanmasını içine sindirememiştir. Bu davranış onu çok üzmüş ve Kısranın sonunun yakın olduğu haberini vermiştir⁹.

Kur'an'da bize güzel örnek¹⁰ (tebliğci, komutan, eğitimci, ticaret yapan bir kişi, eş, baba, dost vb. yönleri itibariyle) olarak gösterilen Yüce Peygamber tarafından başlatılan bu çabalar, tebliğ ettiği evrensel nitelikli dinin gereklerinden olmasının yanında, onun dış dünyaya açılmanın gerekliliğini göstermesi bakımından da önemli bir faaliyettir.

Konunun önemini göstermesi bakımından giriş mahiyetinde verdiğimiz bu bilgilerden sonra, ehl-i kitap kavramının sözlükteki anlamlarını aktarmak uygun bir başlangıç olacaktır.

1- Sözlük Anlamı İtibariyle Ehl-i Kitap

Ehl-i kitap kavramı “ehl” ve “kitap” kelimelerinden oluşmuş bir tamlamadır. “اهل” kelimesi lafzen müfred olup anlam itibariyle çoğuldur. Bu kelime, “aile, akraba ve kişinin yakın dostlarından oluşan çevresi” anlamına gelir. اهل الرجل dendiğinde, “o kişinin eşi, ailesi, yakınları ve çevresi” gibi anlamlar kastedilir. اهل الإسلام dendiğinde, “İslam dinini benimseyenler” anlamı, اهل البيت dendiğinde, “adı geçen evde oturanlar veya ev halkı” ifade edilir. اهل kelimesi Arapça'daki bazı kurallara bağlı olarak آل şeklinde de kullanılabilir¹¹. Şekil değişikliğinden dolayı, kelime anlam değişimi olmamıştır. Müfredât adlı eserde اهل الرجل tamlamasına “kişiyi ve çevresindekileri bir araya getiren nesep (soy-sop),din, ülke-şehir, meslek çeşidi” gibi anlamlar verilmiştir.

اهل الإسلام tamlaması da, “İslamın etrafında toplananlar, din olarak İslamı benimseyenler” demektir¹². Nitekim bu anlama bağlı olarak İslam tarihinde ortaya çıkmış fırkaların başına اهل kelimesi getirilmiş, o fırkayı yol olarak benimseyenler anlatılmak istenmiştir. Mesela; Ehl-i sünnet, ehl-i itizal, ehl-i bid'at gibi tamlamalar bunlardan bazılarıdır. Sözlük anlamlarına dayanarak ehl-i kitap tamlamasının, “ilâhî bir kitaba inananlar, ilâhî bir kitap etrafında toplananlar, kitap sahipleri” manasına geldiğini söyleyebiliriz.

⁹ A.y.

¹⁰ Ahzab, 33/21.

¹¹ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Mısır ts., I, 163-166.

¹² el-İsfahanî, Ragıb, *el-Müfredat*, Tah. S. A. Davudî, Beyrut, 1992, s. 96.

2- Ehl-i Kitap İfadesinin Kapsam Sorunu

Ehl-i Kitap kavramının kapsamını belirlemek için önümüzde duran en pratik yol, Kur'an'da bahsedilen ilâhî kitapların isimlerini tespit etmektir. İsimleri belirlenen ilâhî kitapları yol olarak benimsemiş kişilerin ve toplulukların ehl-i kitap tabirinin kapsamında yer alacaklarını söylemek problem teşkil etmez. Kur'an'a baktığımızda "Şüphesiz Tevrat'ı biz indirdik. İçinde bir hidayet ve bir nur vardır. (Allah'a) teslim olmuş nebiler onunla Yahudilere hüküm verirlerdi.....¹³" şeklinde devam eden uzunca bir âyet görürüz. Âyetin devamında Yahudi alimlerinin de Tevrat'a göre hüküm verdikleri belirtildikten sonra devamındaki âyette Tevrat'ta geçen hükümlerden örnekler verilmektedir. İlahî kitap olan Tevrat'ın ve bazı vasıflarının Kur'an'da değişik yerlerde geçtiğini görürüz¹⁴. Hz. Musa'ya verilen Tevrat, İsrailoğullarına gönderilmiştir. Kur'an'da Hz. Musa'ya kitap verildiği açıkça ifade edilmektedir. Nitekim "Musa'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) verdik ve onu, 'Benden başkasını vekil edinmeyin' diyerek, İsrailoğullarına bir rehber yaptık¹⁵" buyurulmaktadır. Başka âyetlerde de Hz. Musa'ya kitap verildiğinden bahsedilmektedir¹⁶.

Kur'an'da, İsrailoğullarına gönderilen Hz. İsa'ya da İncil'in verildiği belirtilmektedir. Kur'an'da bu konudaki ifade şöyledir: " O peygamberlerin izleri üzere Meryem oğlu İsa'yı, önündeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak gönderdik. Ona, içerisinde hidayet ve nur bulunan, önündeki Tevrat'ı doğrulayan, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için doğru yola iletici ve bir öğüt olarak İncil'i verdik.¹⁷" Ayette dikkati çeken taraf, her iki kitap hakkında "içinde hidayet ve nur bulunan" şeklinde övücü bir ifadeye yer verilmesidir. Kur'an'da başka ayetlerde Hz. İsa'ya mucizeler verildiğinden ve Cebrail ile desteklendiğinden de bahsedilmektedir¹⁸.

Kur'an'da ilahî bir kitap olarak Zebur'un da ismi geçmektedir. Zebur, Hz. Davud'a verilmiştir. Nisâ suresinde isimleri sayılarak bazı peygamberlere (Hz. Nuh, İbrahim, İsmail, İshak, Yakup, İsa, Eyüp, Yunus, Harun, Süleyman) vahiy verildiğinden bahsedildikten sonra "Davud'a da Zebur vermiştik.¹⁹" denilmektedir.

¹³ Mâide, 5/44.

¹⁴ Al-i İmran, 3/3,48,65,93; Mâide, 5/46,66,68,110; A'raf, 7/157.

¹⁵ İsrâ, 17/2.

¹⁶ Bakara, 2/53; En'am, 6/91,154; Hud, 11/110; Mu'minun, 23/49; Furkan, 25/35; Secde, 32/23.

¹⁷ Mâide, 5/46.

¹⁸ Bakara, 2/87,253; Mâide, 5/114; Zuhruf, 43/63.

¹⁹ Nisâ, 4/163; İsrâ, 17/55.

Bu kitaplara ilave olarak Kur'an'da suhuf'tan bahsedilmektedir. Bu kelime, sahife'nin çoğulu olup "kapsamı dar küçük kitap" şeklinde anlaşılmıştır. Necm suresinde "Yoksa, Musa'nın ve Allah'ın emirlerini bütünüyle yerine getiren İbrahim'in sahifelerindeki (suhuf) şu hakikatler kendisine haber verilmedi mi?²⁰" denilmektedir.

Böylece Kur'an'a göre, Allah katından indirilmiş, hükümleriyle amel edilmesi gereken, Kur'an dışında iki semavî kitap (Tevrat ve İncil) bulunmaktadır. Kur'an'daki ehl-i kitap tabiriyle de, bu kitapların sahibi olan Yahudi ve Hıristiyanlar kastedilmektedir.

Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanların dışında Sâbiiler²¹ ve Mecûsiler isim olarak geçmektedir²². Dinî inanış olarak Kur'an'da bu isimlerin yer almasında coğrafi özelliklerin payını gözardı edemeyiz. Çünkü o dönemde, bu dinlerin mensupları ilk muhataplar tarafından tanınmaktaydı. Dolayısıyla diğer din mensuplarının zikredilmeyişi, onların yok sayıldığı anlamını taşımaz. Nitekim Kur'an'da her millete peygamber gönderildiği belirtilmesine rağmen, bunlardan sadece yirmibeşinin isimleri yer almaktadır. Halbuki hadislerde bu sayının yüz binden fazla olduğu belirtilmektedir²³.

Ayrıca bu iki dinde, İslamın inanç esaslarına benzeyen inanışların bulunması da onlara doğal olarak yakınlık gösterilmesinin diğer bir sebebi diyebiliriz. Nitekim Kur'an "De ki: "Ey Kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahit olun, biz Müslümanlarız."²⁴ şeklinde ortak inanç esasları temelinde buluşmak üzere onlara bir çağrıda bulunmuştur.

Birçok dini bağrında barındıran Osmanlı İmparatorluğu'nda, Hıristiyanların kendi aralarında birbirine göstermedikleri müsamaha, Osmanlı paşaları tarafından "dinlerimiz ayrı olsa da, bir Tanrı'mız vardır, aynı insanlarız" tarzında benzer inanç esaslarına vurgu yapılarak gösterilmiştir²⁵. Şu halde Kur'an, Yahudi ve Hıristiyanları ehl-i kitap şemsiyesine almak yoluyla, onları Mekke'li Müşriklerle bir tutmadığını,

²⁰ Necm, 53/36-37; A'la, 87/18-19.

²¹ Sâbiiler hakkında geniş bilgi için bkz., Gündüz, Şinasi, *Sâbiiler Son Gnostikler*, Ankara 1995.

²² Hac, 22/17.

²³ Taftazânî, *Şerhu'l-Makasid*, II, 146; Saâfî, *Fethu'r-Rabbânî*, XX, 135-136.

²⁴ Al-i İmran, 3/64.

²⁵ Takats, S., *Macaristan Türk Aleminde Çizgiler*, çev. S. Karatay, İstanbul 1992, s. 25.

vahiy ürünü bir kitap geleneğinden gelmeleri sebebiyle de, Müslümanlara daha yakın olduklarını göstermiştir.

Günümüzde yaşamakta olan Hıristiyan ve Yahudi topluluklarının ehl-i kitap kapsamında değerlendirilip değerlendirilemeyeceği konusunda kendisine sorulan bir soruya Hayreddin Karaman, “şu andaki Hıristiyan ve Yahudiler’in İslâm’a ve kendi dinlerinin aslına aykırı olan inanç ve uygulamaları²⁶, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında, yani Kur’an vahyedilirken de vardı. Buna rağmen onlara ehl-i kitap denildi ve bazı özel hükümlere, imtiyazlara sahip kılındılar. Evet bugünküler de ehl-i kitap’tır.”²⁷ cevabını vermiştir.

Fıkıh alimleri arasında ehl-i kitap kapsamına alınması gerekenlerin kimler olduğu konusunda görüş birliği bulunmamaktadır. Hanefî fıkıh alimlerinden İbn Hümmam, (861/1457) Fethu’l-Kadir’in Kitabu’n-Nikah bölümünde kitabî kadınlarla (Yahudi ve Hıristiyan) evlenmenin cevazından bahsederken, bir peygambere ve kitaba iman edenin ehl-i kitap’tan sayılacağını belirttikten sonra Zebur’a, Hz. İbrahim ve Şit’e indirilen sahifelere inananların da ehl-i kitap olduğundan dolayı, bu kadınlarla evlenmenin hanefî mezhebine göre caiz olduğunu söyler²⁸. Buradan anlaşılıyor ki, ehl-i kitab’ın kapsamı Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlı tutulmamaktadır.

Hanbelî fıkıh alimlerinden İbn Kudâme (630/1232) Muğnî’nin Kitabu’l-Cizye bölümünde ehl-i kitab’ın kapsamı konusunu tartışmıştır. Cizyenin* Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsîlerden alınabileceğini kaydetmiştir. Çünkü cizye, ehl-i kitap veya ehl-i kitap olması ihtimal dahilinde bulunan topluluklardan alınmaktadır. Ancak mecûsîlerin ehl-i kitap kapsamına dahil olup olmamaları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Sâbiîlerin de ehl-i kitap’tan olup olmaması ihtilafıdır. Zebur’a, Hz. İbrahim ve Şit’e indirilen sahifelere inananlardan ehl-i kitab’a dahil edilmediklerinden dolayı cizye alınmayacağı belirtilmiştir. Gerekçe olarak da bu sahifelerde hükümlerden (ahkâm) bahsedilmeyip, birtakım meseller ve nasihatlerden bahsedilmesi gösterilmiştir²⁹.

²⁶ Ehl-i Kitab’ın inanç ve iddialarında islama aykırılıkları konusunda daha geniş bilgi için bkz., Ulutürk, Veli, *Kur’an’da Ehl-i Kitap*, İstanbul 1996, s.11-53.

²⁷ Karaman, H., *Hayatımızdaki İslam*, İstanbul 2003, s. 437.

²⁸ İbn Hümmam, Kemalüddin, *Fethu’l-Kadir*, Mısır 1315, II, 372.

* İslam devletindeki gayr-i müslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisine cizye denilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz., TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993, VIII, 42.

²⁹ İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *Muğnî*, Beyrut 1972, X, 568-572.

Şâfiî mezhebine bağlı fıkıh alimlerinden Nevevî,(676/1277) Mecmû'un Kitabu'n-Nikah bölümünde Yahudi ve Hıristiyanların kitap ehli olduğunu kabul eder. Ancak o da, Zebur'a, Hz. İbrahim ve Şit'e indirilen sahifelere inananların kitap ehli olmadıklarını söyler. Burada da Mecûsîlerin durumu tartışma konusu olmuştur³⁰.

Zahiriye mezhebi mensuplarından İbn Hazm, (456/1046)Yahudi ve Hıristiyanların kitap ehli olduğu görüşünü benimsemiştir. Ancak mecûsîlerin de ehl-i kitap olduğunu söyler. Mecûsîlerin ehl-i kitap olduğunu ispatlamak üzere Abdurrahman b. Avf'dan gelen "Hz. Peygamberin Hecer Mecûsîlerinden cizye aldığı"³¹ yolundaki rivayeti delil olarak ileri sürmüştür. Dolayısıyla Mecûsîlerin ehl-i kitap'dan sayılmaları sünnetle sabit olmuş oluyor.Sahifelere inananlar konusunda görüş bildirmemiştir³².

Görüldüğü üzere mezhepler arasında ehl-i kitab'ın kapsamı konusunda tam birlik söz konusu olmamıştır. Bazı mezhepler bu kapsamı dar tutarken, diğerleri geniş tutmayı tercih etmiştir.

3- Kur'an'ın Ehl-i Kitap Konusunda Ortaya Koyduğu Tutum

Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda ehl-i kitap tamlamasının Mekke döneminin sonlarına doğru inen ayetlerde kullanılmaya başlanıp, Medine dönemini de içine alan bir zaman periyodunda otuzbir defa geçmekte olduğunu görürüz³³. Bu zaman periyodundan önce Mekke'li müşriklerin Hz. Peygamberin peygamberliğini inkar sadedinde "Allah elçisi insan olamaz, keşke bize bir melek gönderilseydi"³⁴ demeleri üzerine inmiş olan iki âyette ise, (Nahl16/43; Enbiya 21/7) doğrudan ehl-i kitap ifadesi kullanılmayıp, bunun yerine ehl-i zikir tabiri tercih edilmiştir. Adı geçen âyetlerin son tarafında geçen "eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun." ifadesinde "ilim sahipleri" anlamında Türkçe'ye tercüme edilen "ehl-i zikir" tabirinden kastedilenin ehl-i kitap alimleri (Tevrat ve İncil hakkında yeterli bilgiye sahip) olduğunu tefsirler yazmaktadır³⁵.

³⁰ Nevevî, Ebû Zekeriyya, *Mecmû'*, Beyrut ts., XVI,232-233.

³¹ Tirmizî, *Cami'*, Beyrut 1987,IV, 125. (Kitabu's-Siyer, Bab 31, No: 1586)

³² İbn Hazm, *Muhallâ*, Mısır 1970, XI, 12 vd.

³³ Bkz., Abdalbaki, M. Fuad, a.g.e., e-h-l mad.

³⁴ Abdul Fettah el- Kâdi, *Esbâb-ı Nüzûl*, (çev. Salih Akdemir), Ankara 1986, s. 231.

³⁵ Zemahşerî, Keşşaf, Ys.,1983, II,411,563.

Ehl-i Kitap tamlamasından kastedilen Yahudi ve Hıristiyanlar için Kur'an'da "yehûd" ve "nasarâ" kelimeleri kullanılmaktadır. Mâide 47. ayette, Hıristiyanlar hakkında "ehlü'l-İncil" tabiri de kullanılmıştır. Kur'an'da Yahudi ve Hıristiyanlardan bahseden ayetlere baktığımızda, toptan kabul veya toptan red tutumlarından uzak bir tavır benimsendiği görülmektedir. Yaşamakta olan realite, objektif bir bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir; içlerinde övgüye değer yönleri olan kişiler söylendiği gibi, çirkin karşılanacak işler yapanlar da aynı netlikle ifade edilmiştir³⁶. Bu konuda Kur'an'ın ortaya koyduğu tutumla ilgili genel mahiyette ve kapsayıcı birkaç örnek vermek gerekirse;

1-Âl-i İmrân'ın 75. âyetinde, gündelik işlerinde dürüst, güvenilir kitap ehli kimselerden bahsedildikten sonra, hemen peşinden onların arasında hiç güvenilmeyecek kişilerin de bulunduğu "Kitap ehlinde öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez." ifadesiyle belirtilmiştir.

2- Mâide 51. âyette, Yahudi ve Hıristiyanlara güven duyularak dost tutulmaması, Müslümanların dost olurlar düşüncesiyle kendilerini kaptırıp sınırlarını vermek yoluyla onların tuzaklarına düşmemesi emredilmektedir. Onları dost tutmamanın, yardımlaşmaya, adaletin gereğini yerine getirmeye ve sosyal ilişkileri sürdürmeye engel oluşturmadığını Mümtehine suresinin 8. ayetine dayanarak söyleyebiliriz. Aynı surenin 57. âyetinde Yahudi ve Hıristiyanların dost tutulması yasağına müşrikler de ilave edilmiştir. Bu yasak bir taraftan gerekçelendirilirken, diğer taraftan yukarıda verilen hüküm pekiştirilmektedir. Müslümanların dinini alaya alıp oyuncak edinenlerin dost tutulmaya layık olmadığı vurgulanmaktadır³⁷.

3-Ankebût 46. âyette içlerinden zulmedenler hariç, kitap ehli kimselerle en güzel yolla mücadele edilmesi tavsiye edilmektedir. Tefsirlerde, ehl-i kitap'tan zulmedenlere (delilleri kabul etmeyerek haksızlıkla inad ve aşırılığa kaçanlara,) layık oldukları muamelenin gösterilmesi gerektiği söylenerek, en güzel yolla mücadelenin,

³⁶ Gayrimüslimlere karşı Müslümanların davranış biçimi konusunda bkz., Yılmaz, Hüseyin, *Kur'an'ın Işığında Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri*, İstanbul 1997, s. 92 vd.

³⁷ Zemahşeri, *Keşşaf*, Ys., 1977, I, 619, 624; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Mısır 1938, XII, 16, 32; Kurtubî, *el-Câmî li Ahkâmî'l-Kur'an*, Kahire 1967, VI, 216, 223; Ebu's-Suûd Efendi, *İrşadu'l-Akli's-Selim*, Kahire ts., III, 48, 53; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, III, 1711, 1721; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1997, VI, 228, 241; Aydın, Davut, *Dinlerarası Diyalog*, İstanbul 2004, s. 69 vd.

kabalıklarına incelikle, öfkelerine yumuşaklıkla, boş sözlerine nasihatla olacağı ifade edilmiştir. Ayette geçen mücadele kelimesi, ihtilafa düşülen konuda delil ileri sürmektir³⁸.

Anlaşıldığı üzere, ehl-i kitap konusunda Kur'an'ın kriteri, herkese hakkını vermek üzerine kurulmuştur. Kim olursa olsun, işlediği kötülükler kınanmış, yaptığı iyilikler de övülmüştür.

4- Hz. Peygamberin Ehl-i Kitap ile Kurduğu Sosyal İlişkiler

Bilindiği üzere, medeniyetlerin geçirdikleri çeşitli aşamalarda (doğuşu, gelişimi ve yükselişi) diğer medeniyetlerden uzak durması, onlarla doğrudan veya dolaylı etkileşimde bulunmaması düşünülemez. Bütün medeniyetler, sanatta, edebiyatta, düşüncede, estetikte, mimarîde, iktisadi hayatta, sosyal kurumların yerleşmesinde birbirlerine borçlu durumdadırlar. Nitekim ortaçağ Avrupa'sı, içinde bulunduğu buhranlardan dünyanın çeşitli bölgelerini gezen maceracı ruha sahip kişilerin seyahat dönüşlerinde bölgelerden beraberlerinde getirdikleri bilgi ve tecrübeler sayesinde kurtulmayı başarmışlardır³⁹. Özellikle X. yüzyıldan itibaren tercüme yoluyla Batıya aktarılan İslam felsefesi, orada felsefi bir geleneğin doğmasına vesile olmuştur. Batı dünyası bu yolla, Aristo ve Eflatun'un yanı sıra İslam filozoflarını da tanımıştır⁴⁰. Batı bu noktada durmayıp "iki misline çıkmış bir hızla yoluna devam etti."⁴¹ Fransız düşünürü Volter: (ö.1788)"Öyle görünüyor ki, tabiat bizden çok farklı olan bu insan cinsine kendilerine lüzumlu olan şeyi bir anda bulmalarına yarayacak, fakat o noktadan öteye geçmek imkanından mahrum uzuvlar vermiştir. Biz ise, aksine, bilgilere geç sahip olduk, fakat hepimiz hızla geliştik."⁴² demek suretiyle acı bir gerçeği dile getirmiştir. Duruma bakılırsa, "İlim Çin'de dahi

³⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyan*, Mısır 1954, XXI,1 vd.; Zemaşşerî, a.g.e., III, 208; Râzî, a.g.e., XXV, 75; Kurtubî, a.g.e., XIII,350; Ebu's-Suûd Efendi, a.g.e., VII, 42; Elmalılı, a.g.e., V, 3783; İbn Âşûr, XXI, 5.

³⁹ Bu konuda fazla bilgi için bkz., Hazard, Paul, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, İstanbul 1996, s. 19 vd.

⁴⁰ Bayraktar, Mehmet, *İslam Felsefesine Giriş*, Ankara 1988, s. 278-279; Bu konuda geniş bilgi için bkz., Karlığa, Bekir, *İslam Düşüncesi'nin Batı Düşüncesi'ne Etkileri*, İstanbul 1993; Charles E. Butterworth- Blake Andree Kessel, *İslam Felsefesinin Avrupa'ya Girişi*, çev. Ö. Mahir Alper, İstanbul 2001.

⁴¹ Grenard, Fernand, *Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü*, çev. Orhan Yüksel, İstanbul 1992, s. 156.

⁴² A.y.

olsa alınız⁴³ hadisinin gereğini bir zamanlar Müslümanlar yerine getirirken, sonraları bunu Batılılar uygulamışlar teknolojik ve daha başka imkanlar bakımından bugünkü duruma ulaşmışlardır.

Her uygarlığın, kendini diğer uygarlıklardan farklı kılan özgün yönleri mutlaka vardır. İslam uygarlığının temelde Kur'an ve sünnete dayanması, onun özgün yönünü oluşturur. Belli bir zaman ve mekanla kayıtlı bulunmayan, bünyesinde evrensel nitelikler taşıyan İslam'ın, kendi dışındaki uygarlıklara kazandırabileceği değerli şeyler bulunmaktadır.

İslam dışındaki medeniyetlerden Hıristiyanlık ve Yahudiliğin mensuplarının yeni bir peygamber geleceği düşüncesine yabancı olmadıklarını biliyoruz. Çünkü Hz. Peygamber çocukluk döneminde Suriye'ye ticaret kervanlarıyla gittiğinde Bahîra adında bir rahip, gördüğü olağanüstü durumlardan etkilenerek beklenen peygamberin kervandaki bu çocuk olduğuna kanaat getirmişti⁴⁴. İbn Sa'd'ın (ö.230) verdiği bilgiye göre Tevrat'ta, gelecek peygamberin vasıflarından bahsedilmektedir. Kaynaklarda onun uyarıcı ve müjdeleyici oluşu, sert ve kaba olmayışı, çarşıda bağırıp çağırması, kötülüğe kötülükle karşılık vermeyişi ve affedici oluşu gibi güzel huylar zikredilmektedir⁴⁵.

a) Hz. Peygamberin Hıristiyanlarla Kurduğu Sosyal İlişkiler

Tarihte Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında toplu olarak ilk görüşme, Hz. Peygamberin nübüvvetinin beşinci yılı olan m.615 yılında bir grup müslümanın Habeşistan'a göç etmesiyle başlamıştır. Ancak bu göçün ana gayesi İslamı Hıristiyanlara ulaştırmak olmayıp, inananların maruz kaldıkları işkencelerden kurtulmak için Habeşistan'a hicrete izin verilmesiydi⁴⁶. Necâşî adındaki kralının adil olduğu bilinen Habeşistan, Arapların ticarî ilişkilerinin bulunduğu güvenli bir yerdi. Kaynaklarda Habeşistan'a ilk gidenlerin sayısının 11'i erkek 4'ü kadın olmak üzere

⁴³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, Beyrut 1988, I, 138.

⁴⁴ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, (çev. N. Şişman), İstanbul 1993, s.55-56.

⁴⁵ İbn Sa'd, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır 1989, I,360.

⁴⁶ İbn Hişam, *Hz. Muhammed'in Hayatı* (es-Sîretü'n-Nebeviyye), çev. İ. Hasan, N. Çağatay, Ankara 1992, s.344; İbn Sa'd, *es-Sîretü'n-Nebeviyye mine't-Tabakati'l-Kübra*, Kahire 1989, I,203-204; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. N. Şişman, İstanbul 1993, s.144; M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. S. Tuğ, Ankara 2003, I, 109; Aydın, Mehmet, *Hz. Muhammed Devrinde Müslüman-Hıristiyan Münasebetlerine Bir Bakış* (Asrımızda Hıristiyan -Müslüman Münasebetleri adlı tartışmalı ilmi toplantılar dizisi içinde), İstanbul 1993, s.85.

toplam 15 kişi olduğu belirtilmektedir⁴⁷. Sonraki gidenlerle bu sayı 80'e ulaşmıştır. Müslümanların Kızıldeniz yoluyla gizlice Habeşistan'a gittiklerini haber alan müşrikler, İslamın Arap yarımadasında yayılacağı endişesini taşımalarından ötürü buraya sığınan Müslümanları geri almak amacıyla hediyelerle birlikte krala iki elçi gönderdiler. Bunlar, Müslümanları bazı asılsız iddialarla (kimsenin tanımadığı yeni bir dine girdikleri, akılsız oldukları, akrabalarının bunları geri istediği) karalayarak Necâşî'nin göçmenleri iade edeceğini sanıyorlardı. Elçilerin sözlerinin doğru olup olmadığını anlamak üzere Necâşî, Müslümanlara bazı sorular yöneltti. Aldığı cevaplardan memnun kalan kral, Müslümanları geri vermeyeceğini elçilere bildirdi⁴⁸. Habeşistan'daki Müslümanlar Hz. Peygamberin haber göndermesi üzerine, iki gemi ile h.7. yılda Medine'ye geldiler. Bu dönüş Hayber'in fethinden sonra gerçekleşti⁴⁹. Uzun bir süre Müslümanlar Habeşistan'da kaldığına göre, bu süre zarfında yerli halkla karşılıklı ilişkilerin kurulduğu ve bu ilişkilerin birçok sonuçlarının olduğunu tahmin edebiliriz⁵⁰.

Hıristiyanlarla diğer bir karşılaşma, hicretin 9. veya 10. yılında Negrân'dan bir heyetin gelmesiyle olmuştur. Yoğun Hıristiyan nüfusa sahip bir yer olan Negrân, Arabistan'ın güneyinde, bereketli topraklara sahip bir bölgedir. Ticaret kervanlarının yolu üzerinde bulunan bu şehir, dokuma ve dericilik yönünden gelişmişti. Hıristiyan halk, Yahudi kral tarafından açtırılan içi ateş dolu büyük çukurlara atılarak diri diri yakılmıştır. Burûc sûresinin 8. ayetinde o insanların bu işkenceye, Allah'a imanlarından dönmedikleri için maruz bırakıldıkları belirtilmiştir.

Hz. Peygamber burada yaşayan Hıristiyanlara şu mealde bir mektup göndermiştir: "Muhammed'den Negrân papazlarına: İbrahim, İshak ve Yakub'un Allah'ının adıyla! Gerçekten de ben sizi yaratıklara tapmaktan, Allah'ın kulluk ve ibadetine davet ediyorum ve sizi yaratıklarla yapılmış olan ittifak anlaşmalarının ötesinde, Allah ile ittifaka çağırıyorum. Bu duruma göre şayet reddedecek olursanız, cizye gelir; şayet cizyeyi de reddedecek olursanız, size harp açarım. Ve's-selâm..⁵¹"

⁴⁷ Berki; Keskiöğlu, *Hz. Muhammed ve Hayatı*, Ankara 1993, s.87.

⁴⁸ A.g.e., s.89-92; Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, s.145-149.

⁴⁹ Komisyon, *Doğuştan Günümüze İslam Tarihi*, İstanbul 1989,1,213; Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi*, Ankara 1991, s.128.

⁵⁰ Bu konuda bkz., Hamîdullah, *İslam Anayasa Hukuku*, (çev. V. Akyüz), İstanbul 1995, s. 250.

⁵¹ Mektubun içeriği için bkz., M. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, I, 619; Fayda, Mustafa, *İslâmiyetin Güney Arabistan'a Yayılışı*, Ankara 1982, s.25-26.

Bu mektubu alan Necrânîlilar, içlerinde ileri gelen din adamlarının bulunduğu 60 kişiden oluşan bir heyeti, Hz. Peygamberle görüşmelerde bulunmak üzere Medine'ye gönderdiler. Necrân heyeti üzerlerinde süslü elbiseler olduğu halde, ikinci vakti Medine'ye ulaştılar. Hz. Peygamber, ashabı ile birlikte ikinci namazını henüz bitirmişlerdi. İbadet vakitleri gelince bu heyet, doğuya yönelerek ibadetlerini yerine getirdiler. Hz. Peygamber'in bu heyeti islama davet etmesiyle başlayan ilişkiler, soru ve cevap tarzında devam etti. Hz. İsa'nın babasının kim olduğu sorusuna Hz. Peygamber Âl-i İmrân suresinin 59. âyetini okuyarak cevap vermiştir. Ayette Allah, Hz. İsa'nın yaratılışını, mucizevî olması yönüyle Hz. Adem'in yaratılışına benzetmiştir. Hz. Adem'i topraktan yarattığı gibi, Hz. İsa'yı da babasız yaratmasında anlaşılacak bir nokta bulunmamaktadır. Daha sonra, aynı surenin 61. âyetini okuyan Hz. Peygamber, onları mübahale yapmaya davet etmiştir. Kendisi, kızının ve torunlarının ellerinden tutarak mübahaleye hazır olduğunu karşı tarafa göstermiştir. Daveti kabul etmeyen Necrânîlilarla Hz. Peygamber, karşılıklı yükümlülükleri düzenleyen bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla, Necrânîliların can, mal ve din hürriyetleri garanti altına alınmıştır⁵².

Müslümanların Hıristiyanlarla diğer bir karşılaşması da, o gün Hıristiyanlığın devlet ölçeğinde temsilcisi durumunda bulunan Bizans İmparatorluğu ile h. 8. ve 9. yıllarda yapılan Mu'te ve Tebük savaşlarıdır. Bu savaşlar, Müslümanların Hıristiyanlarla yaptıkları ilk savaşlar olması yönüyle İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bizans İmparatorluğu'na bağlı Hıristiyan Araplardan oluşan Busrâ emiri, kendisine gönderilen davet mektubuna kızmış, elçiyi de öldürmüştü. O civara yakın Zâtü't-talh'a gönderilen 15 kişilik davet heyeti de öldürülünce, Mu'te savaşı kaçınılmaz hale geldi. İran'ı yenilgiye uğratan Bizans'ın her tarafta Müslümanlara karşı savaş hazırlıklarına girişmesi sonucu Tebük savaşı meydana gelmiştir⁵³. Hamîdullah Hoca "Bizans ile barış havası içinde başlayan ilişkilerin bir Müslüman elçinin Bizans topraklarında öldürülmesiyle, İslam ve Hıristiyanlık arasında etkileri bugün de devam etmekte olan önemli sonuçlar doğurduğunu"⁵⁴ söylemektedir.

⁵² Bu konuda geniş bilgi için bkz., Zemahşerî, Keşşaf, B.y.y.1977, I,434; M. Hamidullah, İslam Peygamberi, I,618-624; Fayda, Mustafa, a.g.e., s. 23-34.

⁵³ Berki; Keskiöğlü, a.g.e., s.351,401.

⁵⁴ Hamidullah, a.g.e., I,342.

b) Hz. Peygamberin Yahudilerle Kurduğu Sosyal İlişkiler

Bilindiği üzere, Müslümanların Yahudilerle ilişki kurması Medine'de gerçekleşmiştir. Çünkü Mekke'de yerleşik vaziyette Yahudi nüfus bulunmamaktaydı. Bu insanlar, Mekke'de her yıl kurulan panayırlarda ticaret yapmak üzere geçici olarak bulunurlardı. Yahudiler, Medine başta olmak üzere Taif, Fedek, Maknâ ve Teymâ gibi Arabistan'ın değişik şehirlerinde sayıca az olmakla birlikte nüfuz bakımından güçlü durumdaydılar. Müslümanlar, Mekkelilerin zulümlerinden kaçıp 622 yılında Medine'ye hicret ettiklerinde nüfusun yarısını Yahudiler oluşturmaktaydı⁵⁵. M. Watt'ın verdiği bilgiye göre, burası bir şehir olmaktan çok, vahaya yayılmış küçük köyler, çiftlikler, kaleler topluluğu olup, tepeler, kayalar ve taşlı topraklarla çevrili verimli bir bölge idi⁵⁶.

Medine'de yaşamakta olan Yahudilerin ne zaman ve nereden buraya gelip yerleştikleri ve bunların İbrânî soyundan mı geldikleri, yoksa Yahudileştirilmiş Araplar mı oldukları kesin olarak bilinmemektedir⁵⁷. Medine Yahudileri başlıca üç kabileden oluşmaktaydı; Kaynuka, Nadir ve Kureyza oğullarıdır⁵⁸. Bu kabilelerden ikisi, (Kaynuka ve Kureyza) Medine'de yaşamakta olan ve öteden beri birbirleriyle sürekli düşmanlık içerisinde bulunan iki Arap kabilesi Evs ve Hazrec'le ittifak halindeydi. Kaynuka Hazrec kabilesiyle, Kureyza Evs kabilesi ile ittifak içerisindeydi.

İki Yahudi kabilesinin birbirine düşman iki Arap kabilesiyle anlaşma halinde olması konusunda iki temel sebep gösterilmiştir. Birinci sebep, bu ittifakın Yahudiler tarafından kullanılan siyasî bir oyun olmasıdır ki, bu sayede Arap kabileleri arasında düşmanlık sokarak onları bölüp zayıf düşürüyorlardı. Bu düşünceye göre Evs ve Hazrec arasındaki kanlı savaşlar, Yahudilerin amaçlarına ulaştıklarının bir göstergesidir. Diğer bir sebep, Yahudilerin de kendi aralarında ekonomik üstünlük kavgası yüzünden bölündükleri ve kendilerine dışarıdan destek aradıklarıdır. Bu düşünceye göre, ticarî faaliyette bulunan Yahudi aileleri, menfaate dayalı nedenlerden ötürü birbirleriyle sürekli bir sürtüşme halinde bulunabilirler⁵⁹.

Müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde, şehrin siyasî ve sosyo-ekonomik yapısı böyle karmaşık durumdaydı. Hz. Peygamber Medine'de önce, Ensar ile

⁵⁵ Hamidullah, a.g.e., I, 570.

⁵⁶ Watt, Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev. R. Ayas-A. Yüksel, Ankara 1986, s.149.

⁵⁷ Hizmetli, a.g.e., s.147.

⁵⁸ Tabbâre, Afif Abdulfettah, *el-Yehûd fi'l-Kur'an*, Beyrut 1982, s.14.

⁵⁹ Hizmetli, a.g.e., s. 147.

Muhacirleri kardeş yaptı. Bu, bire bir eşleştirme yoluyla yapılan bir kardeşlikti. Ensardan kimin, hangi muhacirle kardeş olduğu kaynaklarda isim isim kaydedilmiştir⁶⁰. Böylece, bir yandan yerli ve göçmen halk arasında dayanışma ruhu geliştirilirken, diğer yandan muhacirlerin mağduriyetleri de giderilmeye çalışılıyordu. Bu kardeşlik duygusu o kadar güçlüydü ki, kardeşlerden biri öldüğünde diğeri ona varis olabiliyordu.

Bu işlerden sonra Hz. Peygamber, Medine'de ikamet eden bütün zümreleri kapsayan ve şehirde sosyal düzeni, birlik beraberliği sağlamak ve düşmanlara karşı ortak bir cephe oluşturmak gibi gayeleri esas alan bir antlaşma yaptı. Bu antlaşma, tarihte "Medine Vesikası", adıyla bilinmektedir. Hamîdullah Hoca'nın verdiği bilgiye göre 47 maddeden oluşan bu antlaşma⁶¹ genel olarak şu hususlara yer vermiştir: Taraflar birbirlerine saldırmayacaklar, din ve ibadet özgürlüklerine karşılıklı olarak saygı gösterilecek, Medine'ye yönelik saldırılara karşı ortak cephe oluşturulacak, bir Yahudiye verilecek zarar karşısında Yahudiler ve Müslümanlar o zararın giderilmesi konusunda birbirlerine yardımcı olacaklardı. Zarara uğrayan bir Müslüman için de aynı durum geçerli olacaktı⁶².

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, Yahudilerle gerilim havası oluşturmaktan ziyade, karşılıklı haklar ve yükümlülükler üzerine dayanan bir ilişki kurmak istemiştir. Sonraki yıllarda Yahudilerden antlaşma maddelerini ihlal edici davranışların ortaya çıkması, antlaşmanın gereksizliğinin delili olamaz.

Sonuç

Dünyada yaşayan bütün insanların aynı dine ve aynı inanca mensup olmamaları bir realitedir. Ancak bu durum, mesafe açısından gittikçe küçülen dünyamızda insanların ve toplumların iletişimde bulunmaları konusunda temel bir engel oluşturmamalıdır. Çalışmamızda, Müslümanların diğer topluluklarla ilişkilerini ne şekilde düzenlemeleri gerektiği konusunu, Kur'an'ı ve Hz. Peygamberin uygulamalarını esas alarak ortaya koymaya çalıştık. Bu konuda Kur'an,

⁶⁰ İbn Hişam, Siretü İbn-i Hişam,130-131; Berki; Keskiöglü, a.g.e., s. 206.

⁶¹ Antlaşma maddelerini incelemek için bkz., Hamidullah, a.g.e., 1,206-210; Hamidullah, *Mecmûatu'l-Vesâiki's-Siyasiye*, Beyrut 1987, s. 59 vd.

⁶² Hizmetli,a.g.e., s.148.

Müslümanlara bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyeler arasında, başka dinden insanlara da adalet ölçülerinin gerekli kıldığı davranış tarzının gösterilmesi önemli bir yere sahiptir.